

Мікола Хаўстовіч

Варшава

Невядомы верш Яна Чачота?

На V Кангрэсе даследчыкаў Беларусі ў Коўне Лявон Баршчэскі паведаміў, што беларус з Іркуцка Аляксей Кухта, рыхтуючыся да літаратурнае вечарыны пра беларускіх паэтаў XIX стагоддзя, з дапамогаю пошукавіка Google выявіў у кнізе 1902 года “нейкага Духінскага” невядомы беларускамоўны верш Яна Чачота. Не маючы магчымасці самастойна займацца атрыбуцыяй гэтага твора, А. Кухта даслаў знойдзены ім тэкст Адаму Мальдзісу. Вядомы беларускі навуковец, параўнаўшы паэтыку дадзенага верша з творамі Яна Чачота, прыйшоў да высновы: вельмі сумнеўна, што дадзены тэкст належыць аўтару драматычнае паэмы *Яжовыя імяніны*, верша *Едзе міленькі Адам*, а таксама цыклу *Уласныя вясковыя песні*. Звярнуўшы ўвагу на радок “A jak przyslib twaje imianiny”, А. Мальдзіс выказаў гіпотэзу: аўтарам гэтага верша мог быць Адам Міцкевіч, а твор напісаны як адказ на віншавальныя тэксты Я. Чачота, агучаныя ім на імяніннай урачыстаці, якую філаматы ладзілі ў снежні 1819 г. Меркаванне А. Мальдзіса падтрымаў і Л. Баршчэўскі.

Не маючы беларускамоўных вершаў А. Міцкевіча¹, мы не можам правесці параўнальна-супастаўляльны аналіз, а таму мусім шукаць іншыя шляхі дзеля атрыбуцыі яшчэ аднаго беларускага твора. Застаецца адно: даследаваць спадчыну Францішка Генрыка Духінскага (1816–1893), польскага этнографа, гісторыка і эміграцыйнага дзеяча, аўтара трохтомніка *Zasady dziejów Polski i innych krajów słowiańskich*, які выйшаў у свет у Парыжы ў 1858–1861 гг. Народжаны на Кіеўшчыне, ён трапіў у Парыж у 1846 г., каб працягваць свае гістарычныя даследаванні пра барацьбу Польшчы і Русі з Масковіяй. Важнейшым вынікам ягонай працы стала ідэя пра неславянскае паходжанне расійцаў-маскалёў. Менавіта гэтая ідэя сталася цэнтральнаю ў трохтомніку *Zasady dziejów Polski i innych krajów słowiańskich*. Апрача таго, ён даводзіць, што беларуская і ўкраінская мовы больш блізкія да польскай мовы, чым да расійскай².

¹ Выяўлена толькі двухрадкоўе вялікага паэта па-беларуску: “Na Bożom sudzie // Wsiem u żoru budzie”.

² Не менш істотным было для Ф.Г. Духінскага і параўнанне стаўлення палякаў ды расійцаў да беларускае і ўкраінскае моваў: “Нашы пісьменнікі з Гродна, Вільні, Наваградка, з Трок, з Віцебска, з Магілёва, з Мінска і з паўднёвай Русі з сапраўднай прыемнасцю пішуць на мове простага людзю, узоры чаго мы падалі. Маскалі робяць наадварот: “Przegląd moskiewski” (гаворка пра часопіс “Москвитянин”,

Дзеля гэтага падае “ўзоры мовы гэтак званых русінаў белых і малых”.

З украінскімі тэкстамі яму прасцей: ён мае нават прыватныя лісты. І шкадуе, што не мае падобнага на беларускай мове. Аднак выйсце знаходзіць: “Вось пачатак беларускае балады, якую знаходзім у вершаваным зборніку нашага суайчынніка і выгнанца п. Рыбінскага¹. Гэта ён першы пазнаёміў славянскі свет з моваю людзю з ваколіцаў Вільні, Наваградка, Трока, з Мінска, Віцебска. Туляючыся па акіянах і Амерыцы, ён асалоджваў сваю выгнаніцкую бяду ўспамінамі пра вясковую страху, спяваючы народныя песні. З тулячага зборніка беларускіх песняў Рыбінскага выбраў Шафарык узоры для свайго *Славянскага народанісу*. Мы пададзім з твораў нашага суайчынніка наступную баладу”². Далей Ф.Г. Духінскі змяшчае ў сваёй працы 29 пачатковых радкоў з балады А. Рыпінскага *Нячысцік* і з тае прычыны, што “ўкраінская мова (język małoruski) больш вядомая ў Польшчы, чым беларуская, працитуем напісаную на гэтай мове фантазію. Гэта твор Чачота і, напэўна, друкуецца ўпершыню”³.

Фантазіяй у тыя часы звычайна называлі музычны твор свабоднай формы. Ф.Г. Духінскі ж выкарыстоўвае гэтае азначэнне, каб акрэсліць не жанравую асаблівасць тэксту, а схільнасць наратара-лірычнага героя фатназіраваць-выдумляць, акцэнтуючы ўвагу на гумарыстычны характар твора. Зрэшты, сёння мы адназначна можам вызначыць жанр

у восьмым томе якога за 1843 г. быў надрукаваны артыкул Пятра Кушына *Гецики*. – М. Х.), які найбольш крычыць пра братанне славянаў, калі яму давалося надрукаваць узоры беларускае мовы, прасіў у сваіх чытачоў прабачэння; так, прасіў прабачэння, што вымушаны даць ім узор *дзікунскае* мовы! З гэткаю ж пагардаю кажуць тыя маскоўскія панславісты і пра маларускую мову, ды так не разумеюць гэтае мовы, што “Przegląd”, пра якога згадваем, цытуючы маларускую песню з паўтара дзясятка радкоў (у перакладзе *Славянскага народанісу* П. Шафарыка. – М. Х.), мусіў перакласці аж 36 слоў”. Гл.: F.H. Duchiniński, *Zasady dziejów Polski, innych krajów słowiańskich i Moskwy*, Paryż 1859, s. 67.

¹ Вядома, гаворка ідзе пра А. Рыпінскага. Застаецца загадкаю: чаму Ф.Г. Духінскі называе яго Рыбінскім? Так, сапраўды, П. Шафарык у сваёй працы *Славянскі народаніс* у раздзеле *Wzory slowanskich nářečí* тройчы, бо пасля кожнага фрагмента з трох працытаваных песняў з кнігі *Białoruś*, ужыў такую форму (Rybiński), але ўсё ж у асноўнай часцы (раздзел *Nářečí běloruské*) падае правільна: “Za našeho času vyšel katechismus pro katolické Bělorusy v obecném nářečí, jenž zde na tituli polsko-ruským slove (1835); nejmenovaný pokusil se o přeodění Virgiliovy Aeneidy na vzor maloruské (v rukopisu) a Gołębiowski (1830) i Rypiński wydali tiskem ve svých spisích několik přesných běloruských národních písní”. Гл. P.J. Šafárik, *Slovanský národopis*, Praha 1842, s. 33, 158–159. Гэта тым больш дзіўна, што Ф.Н. Духінскі ў 1856 г. выдаў у лонданскай друкарні А. Рыпінскага сваю кнігу *Polacy w Turcii*. Можна дапусціць, што выданнем займаліся сябры гісторыка, а сам ён не ведаў асабіста А. Рыпінскага. Гэта пацвярджаецца і ягоная згадка пра вандраванні А. Рыпінскага ў пошуках лепшае долі “па акіянах і Амерыцы”, чаго, здаецца, не было.

² F.H. Duchiniński, *Zasady dziejów Polski, innych krajów słowiańskich i Moskwy*, Paryż 1859, s. 65.

³ *Ibidem*, s. 65–66.

твора як гумарыстычны верш.

Куды больш складаным пытаннем з’яўляецца ягоная атрыбуцыя. Час напісання можна акрэсліць як першая палова XIX ст. (верхняя мяжа – анексія беларускіх земляў Расійскаю імперыяю, а ніжняя – 1859 г., калі тэкст быў апублікаваны). Пра месца паходжання аўтара сведчыць ягоная мова, у аснове якой сярэднебеларускія гаворкі з цвёрдым “р” і моцным аканнем (нават “láu” замест “лёку”). Звяртае на сябе ўжыванне дыялектызмаў “szto nibuć”, “składnij”, “pirastau” (два разы), “najelibsi”, што дазваляе “пасунуць” аўтара ў бок Полацка-Віцебскага рэгіёна.

Змест твора дазваляе казаць пра наратара як пра прыгоннага селяніна (“Wojt kryknuu pad aknom”) і маладога бацьку (“moj malczyk kryczał pirastau”), што смяецца разам з намі са сваіх няхітрых фантазій. Вядома, тут аўтар выкарыстаў прыём, які часта ўжывалі паэты-шляхціцы, калі пісалі ад імя селяніна – а менавіта, прыём поўнага пераўвасаблення ў мужыка. З такога пункту гледжання магчыма дапусціць, што напісаў верш нехта з сяброў таварыства філарэтаў, атмасфера якога якраз і дазваляла на падобнага кшталту жарты.

Зрэшты, менавіта ад удзельнікаў віленскіх моладзевых таемных арганізацый 1820-х гг., што пасля паўстання 1830–1831 гг. апынуліся на эміграцыі, і мог атрымаць верш Ф.Г. Духінскі (напрыклад, братоў Ходзькаў), якія не ведалі, хто напісаў верш, але – памятаючы пра беларускамоўную творчасць Я. Чачота – назвалі ягонае імя. Ф.Г. Духінскі быў знаёмы з А. Міцкевічам, шанаваў яго талент, нават заклікаў перадаць у высокамастацкай форме тое, што гісторык прадукуе сваім “не вельмі дасканалым стылем”. Але, думаецца, каб Ф.Г. Духінскі і ведаў, што верш належыць пяру велікага паэта, ён бы не адважыўся сказаць пра гэта.

І яшчэ. Дадзены верш шчыльна звязаны з вуснай народнай творчасцю. Перадусім, як агульнаўжывальную занатаваў Вінцэнт Мяніцкі на Лепельшчыне наступную прыказку “Kab byu Karalom [–] na pieczy leżauby i kaszu z sałom jeu”¹. Думаецца, менавіта яна і магла даць паэту і тэму, і адпаведную форму выказвання.

Тытул і падтытул (надпіс дробнымі літарамі *Gdyby to ja był królem...*) вершу, відаць, даў – хутчэй за ўсё – сам Ф.Г. Духінскі.

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў першапублікацыі: F.H. Duchiński, *Zasady dziejów Polski, innych krajów słowiańskich i Moskwy, cz. druga, oddział drugi: Podział dziejów polaków i innych słowian, też dziejów moskali, na epoki i ogólna charakterystyka każdej epoki*, Paryż, w drukarni i lit. Renou i Maulde, przy ulicy de Rivoli 144, 1859, s. 66–67.

¹ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, F 599-1-3, k. 393.

Fantazyja biało-ruska***Gdyby to ja był królem...***

Musiu to ja siahońnia rana ustać
Sztob tabie szto nibuć skazać;
A sztob skazać składnij i k reczy
Sieu ja sabie kala pieczy.

5 Sieu, nahu za nahu załażyu,
Dabyu rażka-j-tabaki zażyu;
A jak moj malczyk kryczać pirastau,
Tak ja sabie takuju dumku zdumau:

10 Sztob-to ja na świecie byu karalom!
Imieuby piatnaccać rublej hroszy!
Tob ja tabie szto niadielu wiaczarom
Spraulauby bankiet charoszyj.

15 Tyb u mianie zaliu sia harełkaj
Ad miasa tresnuu-by tabie pup,
Masła piuby pounaj tarełkaj,
I kaszu jeuby z tonkich hreckich krup.

20 A jak pryszlib twaje imianiny
Kupiuby tabie miodu dwie tarełki;
Kupiuby parasia z skacinaj
I pounuju plaszku harełki.

 K harełce kupiuby piercu za hrosz,
I za try hroszy u kramie laku;
Ad laku byuby tam kolor charosz,
A pierec byuby dziele smaku.

25 I tak najelib-si-j-napili
Lahlib na pieczy pad każuchom;
Tam by to wiesiało zapili
I ty pry mnie byuby karalom!

30 Jak ja tak dumau, aż nasz sabaka zabrachau¹,
Wojt kryknuu pad aknom: „wary jeś Maskalom”.
Ja spuhauszy-si dumać pirastau,
Sztob rabi-u-by byuszy koralom.

Заўвага-пераклад Ф.Г. Духінскага: ¹ zaszczekł.